

Ceramika dalekowschodnia z badań archeologicznych na Starym Mieście w Elblągu

DR BARBARA POSPIESZNA
MUZEUM ZAMKOWE W MALBORKU

Nowy zwyczaj południowych herbatek w Europie (Coutts, 2001, s. 143, il. 174), a zwłaszcza w Anglii, zapoczątkowała portugalska księżniczka Katarzyna Bragança (1638-1705), która wychodząc za mąż w 1662 r. za Karola II Stuarta (1630-1685), przywozła ze sobą m.in. herbatę i delikatne porcelanowe czarki (Dubrin, 2010, s. 17). Wcześniej herbata była znana Europejczykom, ale jako środek leczniczy. Do Europy dostarczyli ją portugalscy kupcy w 2. poł. XVI w. Natomiast do Anglii pierwszy sprowadził ją za pośrednictwem giełd w Middelburgu i Amsterdamie, jeszcze przed połową XVII w., rzutki kupiec z Londynu -Thomas Garraway.

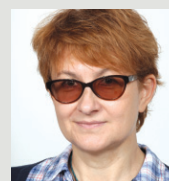
W tym też czasie handlem herbatą i porcelaną dalekowschodnią (Finlay, 2010, s. 254-258) zajmowało się przede wszystkim niderlandzkie Zjednoczenie Kompanii Wschodnio-Indyjskiej (Vereenigde Oostindische Compagnie, VOC; utworzone w 1602 r.), a nieco później Angielska Wschodnia Kompania Indyjska (English East India Company, EIC; zawiązana w 1600 r.). Obie kompanie ostro konkurowały ze sobą w handlu dalekomorskim. Obie też posiadały swoje faktorie w Kantonie (Guangzhou), gdzie prowadzono wymianę towarową z Chińczykami.

Dla Anglików przełom nastąpił w latach 60. XVII w. Angielska Wschodnia Kompania Indyjska przewożąca na Wschód materiały, maszyny tkackie i krawieckie, aby nie mieć pustych rejsów powrotnych zainteresowała się herbatą i porcelaną, ale nie jako balastem, lecz towarem luksusowym (Clunas, 1987, s. 12-21, 34-66). Prowadziła szeroko zakrojoną akcję reklamującą te towary. Miała ona niebagatelny wpływ na kształtowanie upodobań konsumpcyjnych, tak w Anglii jak i na kontynencie europejskim.

Jednak dla niderlandzkich armatorów dalekomorski handel okazał się na większą skalę nieopłacalny, więc w latach 1690-1729 Kompania zawiesiła działalność. W okresie zastoju kupcy z Europy robili interesy handlowe z chińskimi pośrednikami z Kantonu, którzy realizując zamówienie dostarczali towary swoim transportem do Batawii, gdzie były one przeladowywane na prywatnie wynajmowane statki od VOC.

Do Elbląga, portowego miasta hanzeatyckiego przedmioty dalekowschodnie trafiały zapewne na rynek lokalny za pośrednictwem kupców angielskich i holenderskich (Fonferrek, Marcinkowski, Sieńkowska, 2012, s. 41-59). Morska wymiana towarowa Elbląga z Niderlandami wzrastała wraz ze zmniejszaniem się kontaktów handlowych z Angielską Wschodnią Kompanią Indyjską, co dało się odczuć już w 1620 r., a najbardziej po 1628 r., kiedy to Anglicy

Barbara Pospieszna

Doktor w zakresie nauk o sztuce; specjalizacja: historyczne systemy ogrzewania siedzib, architektura zamków krzyżackich w Prusach oraz zabytkowa ceramika i szkło Od 1984 r. związana zawodowo z Muzeum Zamkowym w Malborku.

Od 2007 r. kierownik Działu Sztuki i Rzemiosła Artystycznego. Od 2008 r. kurator ds. badań i zbiorów Muzeum Zamkowego w Malborku. W l. 2004-2011 wykładowca zabytkoznawstwa ceramiki na kierunku muzealnictwo w Instytucie Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Wydziału Sztuk Pięknych UMK w Toruniu oraz Studiów Podyplomowych Muzealnych i Konserwatorskich tamże.

b.pospieszna@zamek.malbork.pl

STRESZCZENIE

W trakcie wieloletnich badań archeologicznych na Starym Mieście w Elblągu znaleziono kilkadziesiąt artefaktów porcelany chińskiej (china porcelain): czarki do herbaty i alkoholu, czajniczek o żłobkowanej powierzchni (molded „pumpkin-shaped” teapot), spodki na konfitury, talerzyki deserowe, miski na ryż. Były to naczynia o malarskiej dekoracji niebiesko-białej, zwane kraak porcelain z okresu Wanli oraz naczynia z dekoracją kwiatową (blue and white flora reserves) pokryte z drugiej strony brązową angobą z okresu Kangxi, były też wielobarwnie malowane emaliami w technice famille rose, china-imari and imari-rouge-de-fer z ery dynastii Qing.

ABSTRACT

During many years of archaeological research in the old town of Elbląg, dozens of Chinese porcelain artefacts (china porcelain) were found. They consisted of a variety of dishes, such as cups for tea and alcoholic drinks, teapots with a grooved surface (moulded “pumpkin-shaped” teapots), small dishes for jam, dessert plates, and rice bowls. The dishes were decorated with blue and white painting (under-glaze blue painting), so called Kraak- porcelain from Wanli-Period, and the dishes had floral pattern (Blue and White Flora Reserves), covered on the exterior of the bowl being decorated with Batavia brown engobe from the Kangxi-Period. There were multicolour-painted dishes (over-glazed enamels) in the pink family technique, china-imari and imari-rouge-de-fer from the Qing-Period.

SŁOWA KLUCZOWE

porcelana chińska, kraak porcelain, porcelana Kangxi, china-imari, imari-rouge-de-fer

KEYWORDS

chinese porcelains, kraak porcelain, Kangxi-style Porcelains, china-imari, imari-rouge-de-fer

Fot. 1 Talerz typu kraak porcelain z pejzażem nadwodnym, okres Wanli, ok. 1610-1620, Elbląg, ul. Św. Ducha 29

Fot. 2 Czarka typu kraak porcelain z motywami ptaków, okres Wanli, ok. 1610-1620, Elbląg, ul. Bednarska 22

Fot. 3 Podszkliwny znak podwójne ryby spięte pierścieniem umieszczony na spodzie miski na ryż, okres Kangxi, ok. 1660-1722, Elbląg, ul. Rybacka 6

przenieśli się do Gdańska (Groth, 2003, s. 63-73). Na rynek elbląski weszli kupcy holenderscy, którzy przede wszystkim przybywali tu po polskie zboże, przywożąc, co prawda w niewielkim procencie, holenderskie naczynia fajansowe i porcelanowe z Dalekiego Wschodu oraz inne ceramiczne materiały budowlane, np. cegielki do licowania ścian kominków, które były wówczas towarami luksusowymi.

Lata 1628-1659 były trudne dla Elbląga z racji okupacji szwedzkiej Gustawa Adolfa. Jeszcze wcześniej, w 1628 r., z powodu napadu statków gdańskich na port elbląski zniszczona została jego infrastruktura i flota. Załamał się wówczas handel morski. Do tego przyczyniły się również epidemie, które nawiedziły miasto w latach: 1629, 1653, 1656-1660 i jeszcze na początku XVIII w. w latach 1709-1710. Jednak po Pokoju Oliwskim (1660) Elbląg zaczął stopniowo odbudowywać swoje gospodarcze i morskie znaczenie. W 2. poł. XVII w. nadzedeł dla miasta okres korzystnej koniunktury, o czym może świadczyć fakt, że wielu zamożnych mieszczan nie szczędziło w tym czasie nakładów finansowych na przebudowę swoich kamienic.

W Elblągu i na niedalekich Żuławach już w 2. poł. XVI w. zaczęli też na stałe osiadać liczni anabaptyści, zwani manistami i nieco później mennonitami. Osiedlali się tu także rzemieślnicy i kupcy niderlandzcy. W XVII w. bodajże najślynniejszymi byli bracia Pieter i Isaac Spiering (Spierincx). Wywodzili się z Delft, ze znakomitej rodziny rzemieślniczej trudniącej się wyrobem tapiserii o tematyce mitologicznej na specjalne zamówienia królewskie, zwłaszcza dla dworu Gustawa Adolfa, króla Szwecji (Hartkamps-Jonxis, 2007, s. 254-255). Isaac, najpierw poborca ceł, potem bankier i doradca polskiego króla Władysława IV, osiadł w Elblągu przy ulicy Bednarskiej. Przy tej samej ulicy w XVIII w. okazałą kamienicę zasiedlała rodzina van Roy, która wywodziła się z Fryzji, a po przeniesieniu się na Żuławy była jedną z trzynastu najbogatszych rodzin mennonickich. Od średniowiecza ulica ta miała wysoki status społeczny. Zamieszkiwali ją najzamożniejsi mieszkańcy Elbląga, przede wszystkim kupcy, którzy często zasiadali w Radzie Miasta lub urzędach z nią związanych. Drugą liczącą się ulicą była Rybacka, leżąca za kościołem miejskim. W średniowieczu miała bardzo duże znaczenie komunikacyjne, ponieważ jako jedyna z pięciu ulic wiodących do nabrzeża miała połączenie z bramami miejskimi. Uważa się, że przy tej ulicy znajdował się pierwszy Dwór Artusa w Elblągu i pierwszy budynek łaźni miejskiej. I ją zamieszkiwali bogaci kupcy oraz urzędnicy ratusza (Czacharowski, mpis).

Prace wykopaliskowe na Starym Mieście w Elblągu, prowadzone na szeroka skalę w latach 1980-2007, poprzedzały proces jego ponownej zabudowy. Zespołem archeologów kierował Tadeusz Nawrołski, a następnie Grażyna Nawrołska (Nawrołska, 1997, s. 21-34; Fonferek i in. 2012, s. 15-19). W trakcie wykopalisk znaleziono wiele naczyń z porcelany dalekowschodniej na kilku parcelach przy ulicach: Rybackiej (31 szt.), Kowalskiej (17 szt.), Rzeźnickiej (16 szt.), Mostowej (14 szt.) i Bednarskiej (10 szt.). Wszystkie artefakty przekazane zostały do zbiorów Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu.

Kraak - Porcelain

Najstarsze chińskie naczynia porcelanowe z wykopalisk archeologicznych na terenie Starego Miasta w Elblągu datowane są na okres panowania cesarza Wanli (1573-1619) z dynastii Ming. Zostały wykonane w Jingdezhen, największym i najślynniejszym ośrodku produkcji chińskiej porcelany specjalnie na eksport, leżącym w prowincji Jiangxi. Najprawdopodobniej, jak wykazały badania z 2005 r., porcelanę na eksport produkowały warsztaty, które wypalały naczynia w piecu Wietuoqiao położonym nad rzeką Jangcy, na obrzeżach starego miasta Jingdezhen. Z powodu wojny ośrodek zaprzestał produkcji w 1608 r. Wznowił ją dopiero w 1681 r. za cesarza Kangxi. Naczynia wcześniej wyprodukowane w warsztatach w okolicach Jingdezhen po upadku cesarskiej manufaktury były masowo wyprzedawane i przywożone do Europy na niderlandzkich statkach Kompanii Wschodnioindyjskiej, ale też przez flotę morską królestwa Portugalii. Jednak w 1. poł. XVII w. do Elbląga mogły trafić drogą wymiany handlowej z 30 portami niderlandzkimi; kupowano je głównie na amsterdamskiej giełdzie. W siedemnastowiecznej Europie porcelana z okresu Wanli nazywana była kraak porcelain od portugalskiej nazwy statków (caracca), którymi przewożono ją do Europy, a pozyskana została przez niderlandzkich armatorów z VOC w potyczkach morskich z Portugalczykami jako łup (Rinaldi 1989, s. 26-35; Ströber 2013, s. 194-213).

Elbląskich przykładów kraak porcelain jest zaledwie kilka (4 szt.) a pochodzą z parcel leżących przy ulicach Świętego Ducha, Bednarskiej i Garbary. Są to naczynia użytkowe: dwa talerze, spodek na konfitury i czarka do herbaty lub do alkoholu wykonane z cienkościenną porcelaną zdobioną podszkliwnie niebieskimi, kobaltowymi motywami pejzaży nadwodnych lub bagiennych z ptakami, motylami, świerszczami czy cykadami oraz typowymi symbolami chińskimi, np. długowieczności jak brzoskwinia i grzyb czy szczęścia małżeńskiego jak lotos i kaczkę mandarynki (Ströber 2011, s. 156, 160, 182).

Z talerzy typu kraak porcelain na uwagę zasługuje ten z posesji przy ulicy Świętego Ducha 29-30. Jest to talerzyk deserowy (fot. 1) na owoce lub marynaty (wys. 3 cm, śr. 20,5 cm; inw. EM/3262/64). Korpus naczynia osadzony na niskim pierścieniu podstawy składa się z dużego, okrągłego, wyodrębnionego lustra, miseczkowatego, niskiego wrębu, i nieco wzniesionego, wąskiego kołnierza podzielnego na węższe i szersze fasety oraz krawędzi wylewu faliście prowadzonej na kształt główki berła (ruyi). Na powierzchni okrągłego lustra podszkliwnie kobaltem namalowany jest nadwodny pejzaż z kaczką mandarynką (Ya), stojącą na brzegu i zwróconą w kierunku drugiej, lądującej z jej lewej strony. Z lewej i prawej strony pikującego ptaka, wynurza się z wody sporych rozmiarów lotos (Lien Hua), a za stojącym na brzegu pnie się ku górze liściasta łodyga sandałowca z kulistymi owocami na czubku. Dwie kaczkę mandarynki uważano w Chinach za symbol wiernej miłości i popędu życiowego. Podobnie kwiaty lotosu nie tylko były emblematem szczęścia małżeńskiego, ale też ciągłości, potomstwa i oświecenia (Eberhard 1996, s. 137-138).

Fot. 4 a-c Wnętrze i zewnątrz czarki typu pimpelkins oraz znak swastyki na spodzie, okres Kangxi, ok. 1722, Elbląg, ul. Sukiennicza

Kołnierz talerza podzielony jest na osiem szerszych i tyle samo bardzo wąskich, fasetowanych rezerw. W szerszych rezerwach naprzemiennie występują: kwiat artemizji - słodkiego piołunu (Qing Hao), być może stylizowany motyw grzyba Lingzhi i owad (motyl/Hu Tieh). Umieszczony w rezerwach motyw motyla odnosi się tu do znaczenia radości i szczęścia małżeńskiego a grzyb symbolizuje długowieczność. Natomiast słodki piołun, zioło które było lekiem na malarię, było również w Chinach emblematem piękna kobiecego (*Artemisia annua*; Eberhard 1996, s. 122-124). Na węższych rezerwach kołnierza naczynia powtarzają się centrycznie rozchodzące się kropki (koraliki). Rewers talerza jest także dekorowany podszkliwnie kobaltem. Fasety są okonturowane. W węższych umieszczono stylizowany motyw grzyba Lingzhi, a w szerszych rozetki z pięciu koralików.

Typ tego talerza według siedemnastowiecznej nomenklatury niderlandzkiej, zwany jest een-derde schotel. Wydaje się, że nazwa ta mogła określać pojemność naczynia. Natomiast według współczesnej typologii naczyń chińskich opracowanej przez Maure Rinaldi (1989, part III, s. 88-89, pl. 68) należy do spodków grupy V. Talerzyki podobnie dekorowane pozyskano z wraku „De Witte Leew” (Biały Lew), kogi należącej do Kompanii Wschodnioindyjskiej, która została zatopiona w 1613 r. przez Portugalczyków u Przylądka św. Heleny. Wrak ten odkrył w 1976 r. belgijski archeolog podwodny Robert Sténuit (Ketel 2011). Ceramika stamtąd wydobyta sprzedawana była na aukcji Sotheby's 15 marca 1977 r., w większości zasiliała zbiory Rijksmuseum w Amsterdamie (Baarsen 2010, 18/C153). W zbiorach V&A w Londynie (V&A Collections, C. 163-1923) znajduje się talerz podobnie zdobiony pejzażem nadwodnym z kaczką, peoniami, a na kołnierzu dekoracja identycznie komponowana, choć wypełnienie ornamentalne rezerw jest nieco inne.

Bardzo podobna jest też w dekoracji czarka na herbatę lub alkohol (fot. 2a,b), którą pozyskano na posesji przy ulicy Bednarskiej 22, gdzie w pierwszej i na początku 2. poł. XVII w. mieszkała rodzina kupca i rajcy miejskiego Piotra Freylinga (Czacharowski, mpis).

Jest to wysoka czarka w kształcie oktagonálnego kielicha na cylindrycznym pierścieniu stopy, o ściankach korpusu wachlarzowato fasetowanych (wys. 6,5 cm, śr. 11 cm; inw. EM/XXXI/3360). Linia krawędzi wylewu wszystkich węższych i szerszych segmentów korpusu naczynia faliście prowadzona na kształt główki berła (ruyi). Na zewnętrznej powierzchni czarki dekoracja malarska, szkicowa przedstawiająca kaczkę w krajobrazie nadwodnym, z wysokimi trawami i insektami. Wewnątrz, w lustrze identyczną techniką malowany ptak na skale a w segmentach motywy krzewów kwiatowych i drobne insekty. Pierścień podstawy dekorowany dwoma paskami obwódki, natomiast wszystkie załamania krawędzi naczynia oraz wylew okonturowane pojedynczą, niebieską linią.

Według Christine Ketel (2011, s.10, tabl. 4/3) w nomenklaturze niderlandzkiej taka czarka zwana jest kameelscop, zapewne od kształtu naczynia, gdyż odwrócona przypomina garb wielbłąda. Typ naczynia: określony u Shangraw i Porten (1997, s. 5, 8, 10-13) jako nr V, u Rinaldi (1989, part III, s.71-72) – IV. Podobne w kształcie i dekoracji naczynia znaleziono na wrakach statków „Drakes Bay I”

(zatonął w 1579 r.?), „Drakes Bay II” (zatonął w 1595 r.), „San Diego” (zatonął w 1600 r.) i „Manila Galeon” (zatonął w 1600 r.).

Wydaje się, że talerz deserowy omawiany wcześniej i czarka mogły stanowić elementy serwisu herbacianego ze względu na formę i tematykę dekoracji. Choć oba przedmioty pochodziły z różnych parcel to nie jest wykluczone, że obie rodziny były w posiadaniu identycznych serwisów.

Renesans biało-niebieskich naczyń okresu dynastii Qing

Typowe chińskie naczynia porcelanowe używane codziennie w Chinach i innych częściach Azji, np. różnego rodzaju i przeznaczenia miski, jak miska do ryżu, miska z pokrywką do zupy, małe spodki na marynaty i konfitury, kendi na alkohol, czarki do herbaty i do wina, czajniczki, garnki na imbir i pikle nazywano potocznie minyao. Dekorowane były kobaltem podszkliwnie. Z czasem włączano w nie rezerwy z motywami kwiatów lub pejzaży malowane kobaltem. Krawędzie tych naczyń miały nieraz obwódkę żółto-brązową różnej grubości i intensywności barwy (jia mangkou). Tylko niektóre z nich na zewnątrz nie miały wspomnianej, figuratywnej dekoracji malarskiej, jedynie były pokryte brązową angobą (Batavia brown engobe) lub brązowym, kryjącym szkliwem. Te nazwane zostały przez badaczy problemu naczyniami w stylu Batavia, gdyż najczęściej eksportowano ich z chińskiego Kantonu do portu w Batawii (obecnie Dżakarta), faktorii założonej przez Holendrów z VOC w 1619 r. w Indonezji.

Po 40-letnim zastoju w produkcji porcelany, zaczęto ją ponownie masowo produkować od okresu cesarza Kangxi (1662-1722) aż po środkowy okres Qianglong (1736-1795). Technicznie porcelana, zwłaszcza z okresu Kangxi, była tak doskonała, jak z okresu cesarza Chenghua (1465-1487), kiedy to uzyskano lepszy stopień bieli szkliva (runcai), dzięki zniwelowaniu zanieczyszczeń. Zaczęto również stosować lepszy jakościowo kobalt (Szpala 2004, s. 10,), czysty i nasycony (daging), zwany „wielkim błękitem”, który pozyskiwano najpierw w prowincji Zhejiang, a następnie Guangdong i Guangxi. Niektóre z tych naczyń były znakowane, np. emblematami: zdwojone ryby (fot. 3) lub liściem artemizji wykonanymi podszkliwnie kobaltem. Podwójne ryby były buddyjskim emblematem szczęścia domowego (Chaffers, 1891, s. 338; Szpala 2004, s. 12).

Ceramika ta znajduje się w takich wrakach jak: Bennebroek (zatonął w 1713 r.), na chińskiej dżonce, zwanej od miejsca znalezienia Ca Mau (zatonęła w 1725 r.), Goteborg (zatonął w 1745 r.), czy Geldermalsen (zatonął w 1752 r.) (Madsen, White, 1996, s. 11-13, tabl. 1.). Naczynia te chętnie naśladowano w europejskiej manufakturze porcelany w Miśni.

Pośród elbląskich, archeologicznych artefaktów dalekowschodnich największy liczbowo (73 szt.) jest zespół niewielkich gabarytowo naczyń zwłaszcza z okresu Kangxi, o różnorodnych funkcjach, które w większości na zewnątrz i wewnątrz zdołała ozdobić identyczna malarska dekoracja niebiesko-biała (qinghua), wykonana kobaltem podszkliwnie, o tematyce pejzażowej lub kwiatowej, ale też sięgającej do mitów i literatury. Większość z nich na zewnątrz pokryta jest brązowym szkliwem o różnym stopniu nasycenia. Dominują dekoracje

Fot. 5. Czarka dekorowana w stylu famille rose, okres Qianlong ok. 1735-1745, Elbląg, ul. Rzeźnicka 3

Fot. 6a. Spodek o dekoracji kwiatowej, typ chińskie imari, przełom okresów Yongzheng i Qianlong, ok. 1735-1745, Elbląg, ul. Bednarska 16

Fot. 7. Czarki i spodki z dekoracją typu imari rouge-de-fer and gold, okres Kangxi, 1710-1720, Elbląg, ul. Rzeźnicka 3

kwiatowe w rezerwach, na kołnierzach, naprzemiennie zestawiane z pejzażami nadwodnymi lub pejzażami z ptactwem, czy zabudową ogrodową z pawilonem (pagodą) na całej powierzchni luster. Były też pojedyncze naczynia z dekoracjami figuralnymi (3 szt.), identycznymi jak na wraku chińskiej dżonki, zwanej dziś Ca Mau, np. scena z wędkarzem na moście i łodziami w tle (Madsen, White 2011, s. 77-82; Trevor Philip & Sons, s. 6). I jeden spodek ze znakiem na spodzie dna podszkliwnie w podwójnie obwiedzionym, okrągłym medalionie z napisem chińskim traktowanym jako znak probierczy: „Ki-yuh tang chi” – wypalono w piecu Ki-yuh (Franks, 1876, s. 36, pl. IV, fig. 39).

Jednym z ciekawszych naczyń w tym zespole jest czarka (fot. 4a,b,c) do wina lub mocniejszego alkoholu, o kształcie dzwonowatym, niderlandzki typ pimpelkins (Ketel, 2011, s. 4, tabl. 2) pozyskana z parceli przy ul. Sukienniczej. Ścianki naczynia modelowane są w podwójne rzędy płatków lotosu, a dno w bruzdy jak w muszli przegrzebka (wys. 4 cm, śr. 7 cm; inw. EM/643). Na zewnętrznej powierzchni czarki namalowane szkiełko i dosyć intensywnym kobaltem gałązka róży z kwiatami i owocami oraz stolik stojący w plenerze z ozdobną, cylindryczną donicą, w której rosną rośliny o długich, wąskich liściach i baldachach kwiatowych. Wylew naczynia został podkreślony szeroką lamówką, mocną w kolorze. Wewnątrz, lustro naczynia obwiedzione zostało podwójną lamówką. W lustrze namalowana została pojedyncza gałązka kwiatowa a pod wylewem szlak zbudowany z segmentów naprzemiennie skośnych kresiek. Rewers naczynia został sygnowany swastyką (wan), która symbolizuje liczbę 10000, utożsamianą z nieskończonością (Eberhard, 1997, s. 243-244; Hobson, 1915, t. 1, s. 227, t. 2, s. 299).

Według klasyfikacji Rinaldi (1989, part III, s. 74-75) modelowane powierzchnie kołnierzy talerzy w podwójne rzędy płatków lotosu to typ I, grupa B. Znaną są podobnie modelowane kołnierze spodków typu kraak porcelain z kolekcji uniwersyteckich w Waszyngtonie i Lee (Litzenburg Jr., 2003, s. 14,17, kat. 2) z okresu ery cesarza Wanli.

Cesarz Kangxi w 1683 r., reaktywując manufakturę porcelany w Jingdezhen, powrócił do produkcji naczyń identycznych jak z czasów cesarza Wanli, które były masowo wysyłane do Europy. Porcelanowe wyroby z tego okresu są nieco grubsze i szklivo zacierają ich plastykę. Takie cechy obserwujemy na czarce elbląskiej.

W Elblągu znajdowano je na różnych działkach miejskich, prawie w samym centrum Starego Rynku, m. in. na Bednarskiej, Kowalskiej, Rybackiej, czy Mostowej. W 1. poł. XVIII w. zamieszkiwali je patrycjusze związani z Radą Miejską Elbląga, pośród nich był Henryk Rohde rajca miejski (1734) i burmistrz (1740), który miał jeden z piękniejszych ogrodów w mieście z tarasami, pawilonami i stawami (Czacharowski, mpis). Latem w elbląskich ogrodach patrycjuszowskich podejmowano gości kawą i słodyczami, a mężczyźni byli częstowani tytoniem do palenia lub do żucia (Carstenn, 1927, s. 19-36). Niewykluczone, że kawę i herbatę podawano w zastawie z porcelany chińskiej, a tytoń palono w fajeczkach piankowych sprowadzanych

z Holandii. Duży zespół identycznych naczyń jak w Elblągu pozyskany został w badaniach wykopaliskowych w hanzeatyckich miastach Hamburgu i Lüneburgu, co wskazuje na intensywną wymianę handlową (Martens, 2014, s. 86-96, 364-372, tabl. IV-XII).

Famille Rose (Yangcai)

Famille rose (rodzina różowa) podobnie jak termin famille verte (rodzina zielona), to europejskie terminy wprowadzone w XIX wieku przez Alberta Jaquemarta (1808-1875), francuskiego kolekcjonera i znawcę ceramiki (Jaquemart, 1875, s. 72-78). Tymi terminami określił on chińskie wyroby porcelanowe ozdobione wielobarwnymi emaliami. W dekoracji famille verte dominującym był zielony kolor emalii, natomiast w famille rose kolor różowy, nazywany powszechnie purpurą Kasjusza, którą uzyskiwano ze złota koloidalnego. Chińczycy technikę tą opanowali około 1725 r., nazywając ją dla famille rose - yangcai (kolory obce) a dla famille verte - yingcai (kolory mocne). Uważa się, że recepturę na pigment różowy dostarczyli Chińczykom sami Holendrzy, gdyż od momentu omówienia jej w dziele „De Auro” przez Andreasa Cassiusa z Lejdy w 1685 r. była w Europie powszechnie stosowana do barwienia szkła, zwanego rubinowym, oraz w produkcji ceramiki i emalii (Lowengard, 2006, s.1-5).

Elbląskie artefakty ozdobione w technice emalii stanowią niewielki zespół spodków, czarek do herbaty (fot. 5) i imbryczka. Pozyskano je na parcelach przy ul. Kowalskiej, Rzeźnickiej. Dekorowane są motywami kwiatowymi: chryzantemami, piwoniami, gałązkami śliwy lub wiśni, również chińskimi grzybami, insektami (cykady) i motywami ogrodowymi, a na krawędziach ornamentem lambrekinowym. W większości noszą cechy wyrobów chińskich datowanych na okresy: Yongzheng (1723-1735) i Qianlong (1736-1795). Te z ulicy Rzeźnickiej 3 można przypisać do gospodarstwa sekretarza Rady Miasta, średniozamożnego patrycjusza Unterberga, natomiast z ul. Kowalskiej 12 i 7, do burmistrza Simona Horna i średniozamożnego płóciennika Gotfrieda Härtla, który uzyskał prawo miejskie w 1772 r. (Czacharowski, mpis).

Chińskie Imari

Kolejną partią, ciekawych pod względem artystycznym naczyń przywiezionych do Elbląga to tzw. chińskie imari, datowane na okresy panowania cesarzy: Kangxi (1662-1722), Yongzhen (1723-1735) i Qianlong (1735-1745) z dynastii Qing. Jest to nazwa naczyń o dekoracji kwiatowej, najczęściej malowanej podszkliwnie kobaltem na niebiesko oraz naszkliwnie związkami żelaza na czerwono i złotem, którym z kolei podkreślano kontur rysunku. Czasami paleta ta uzupełniana była barwnikami zielonym i miodowo-brązowym.

Było to chińskie naśladownictwo japońskiej, wielobarwnej porcelany, którą wytwarzano od 1643 r. w warsztacie Sakaidy Kakiemona (1596-1666), protoplasty słynnego rodu garncarzy japońskich (Shimura, 2008, s). Uważa się, że eksport tych japońskich naczyń z portów Imari oraz Arita, a także chińskich Imari za

pośrednictwem portu w Batawii dotarł do Europy po raz pierwszy około 1680 r. (Shimura, 2008, s. 25-40, 57-59). Wyroby japońskie znane były jako ko-Imari lub kakiemony lub Imari. Garncarz Sakaida Kakiemon I nauczył się techniki farb emaliowanych od starego mistrza chińskiego osiadłego w Nagasaki, który uciekając przed prześladowaniami tam właśnie osiedlił się. Naczynia Kakiemona stały się tak poszukiwane, że Chińczycy po latach zastoju spowodowanego wojnami wznowili produkcję ceramiki i za panowania cesarza Kangxi, zaczęli je masowo naśladować, jednak zmieniając nieco technologicznie paletę barwną. Około 1735-1740 wprowadzili charakterystyczny barwnik miodowo-brązowy. Chińskie Imari produkowano do 1800 r. (Litzenburg Jr., 2003, s. 37; Madsen, White, 2011, s. 110-113).

Elbląskie przykłady (18 szt.) chińskich imari w większości pochodzą właśnie z tego okresu, czyli z lat (1735-1745) przełomu panowania dwóch cesarzy: Yongzheng i Qianlong. Niektóre z nich nazewnątrz pokryte są brązowym szkliwem, typu Batavia brown engobe.

Ze względu na dekorację uwagę zwraca zwłaszcza spodek typu Batavia z motywem kwiatowym (wymiary śr. 14 cm, wys. 2 cm, inw. EM/1398), znaleziony na parceli przy ul. Bednarskiej 16 (fot. 6). Jego lustro zdobi bukiet kwiatów z dominującą piwonią a z boku nieco mniejszymi margerytkami. Cała dekoracja jakby kaligraficzna, bardzo starannie rysowana, liście szrafowane, a brzegi silnie okonturowane. Powierzchnia okonturowana wypełniona kolorem kładziowym jednolicie płasko, bez światłocienia.

Znalezione zostały na parcelach przy ulicach Rybacka, Bednarska, Kowalska i Garbary, należących do zamożnych patrycjuszów elbląskich, między innymi Simona Horna, który w tym czasie sprawował funkcję sekretarza Rady Miejskiej, a nieco później burmistrza.

Imari rouge-de-fer

Pośród elbląskich znalezisk były też naczynia, które zakwalifikować należy do monochromatycznej (en grisaille) odmiany chińskiego imari, nazywanej też rouge-de-fer and gold, a przez Holendrów Melk en Bloed (mleko i krew). Technika ta charakteryzowała się naszkliwnym użyciem związków żelaza i złota, z dominującym odcieniem cynobru, którymi malowano dekoracje kwiatowe i rodzajowe z przedstawieniami figuralnymi, zwłaszcza wydłużonymi postaciami Chinek w scenarii ogrodowej. Produkowano je w latach 1690-1739, czyli od późnego okresu cesarza Kangxi po wczesny cesarza Qianlong.

Elbląskie przykłady dekorowane są jedynie motywami kwiatowymi lub symbolami długowieczności jak np. brzoskwinia. Są to spodki (3 szt.) i dzwonowate czarki do herbaty (3 szt.), które pochodzą tylko z dwóch parcel przy ul. Rzeźnickiej 3 i 7. W tym czasie pierwsza z nich należała ona do średniozamożnego kupca Petera Kawernau juniora, który w 1724 r. był rajcą miejskim. Natomiast druga była w posiadaniu rodziny Michała Siesterta, również zamożnego patrycjusza elbląskiego.

Trzy czarki (wys. 3,8 cm; śr. 7,8 cm; inw. EM/2950) i dwa spodki (wys. 2 cm, śr. 12 cm; inw. EM/2949) mają identyczną dekorację, która składa się z motywów kwiatno-owocowych, jak owoce brzoskwini, symbolizującej długowieczność czy kwiaty lotosu (fot. 7). Cała dekoracja jest mocno okonturowana grubą, czerwoną linią, a powierzchnie założone gładkim, jednobarwnym pigmentem czerwonym (cynober) i rozmytym, złotym. Stanowią one część serwisu herbacianego lub kawowego. Jeden spodek z tego zespołu, choć ma identyczne wymiary (wys. 2 cm, śr. 12 cm; inw. EM/3186) i kształt to jednak dekoracją malarską zdecydowanie różni się od pozostałych artefaktów. Na jego powierzchni trzema kolorami (złoto, zgnięta zieleń, zgaszona czerwień) szkicowo malowane są trzy gałązki kwiatów dzikiej róży, a pod wylewem umieszczono bordiurę typu blue trellis, tzn. przypominającą romboidalną kratownicę pergoli.

Podsumowanie

Na zakończenie należy podkreślić, że Elbląg podobnie, jak większe miasta portowe należące do Związku Hanzeatyckiego był w 2. poł. XVII w. do prawie końca XVIII w. bardzo zamożny. Na 19 parcelach, najczęściej należących do członków Rady Miasta, archeolodzy elbląscy pozyskali z latryn ponad 100 różnych naczyń z porcelany dalekowschodniej, przede wszystkim chińskiej, co stawia to miasto na równi z takimi bogatymi portami hanzeatyckimi jak Gdańsk czy Lubeka. Te artefakty dalekowschodnie, które wówczas były cennymi przedmiotami, świadczą też o prestiżu i statusie patrycjuszy.

LITERATURA

- Baarsen H. van (2010), Kraak Porcelain wares 1570-1645 [z:] <http://www.patergratiaorientalart.com/home/18>
- Carstenn E. (red.) (1927), F. Ch. Brayne, Journal unserer Elbinger Reise 1743, „Elbinger Jahrbuch”, H. 5/6, s. 19-36
- Chaffers W. (1891), Marks and Monograms on European and Oriental Pottery and Porcelain with Historical Notices of each Manufactory, London
- Clunas C. (red.) (1987), Chinese Export Art and Design, London
- Coutts H. (2001), The Art of Ceramics. European Ceramics Design, 1500-1830, London.
- Czacharowski A. (red.), Kartoteka działek opracowana przez zespół historyków, [mpis] w zbiorach Muzeum Archeologiczno-Historycznego w Elblągu. (b. r. w.)
- Czuba S., Marcinkowski M. (red.), Skarby elbląskiego muzeum. 150 lat muzealnictwa w Elblągu, Elbląg (2014)
- Dubrin B. (2010), Tea Culture: History, Traditions, Celebrations, Recipes & More, Watertown
- Finlay R. (2010), The Pilgrim Art. Cultures of Porcelain in World History, London
- Fonferek J., Marcinkowski M., Sieńkowska U. (2012), Elbląg – życie codzienne w porcie hanzeatyckim, Elbląg
- Franks A.W. (1876), Catalogue of a Collection of Oriental Porcelain and Pottery, London.
- Eberhard W. (1996), Symbole chińskie, Słownik, Obrazkowy język Chińczyków, Kraków
- Groth A. (2003), Handel morski Elbląga z Niderlandami w końcu XVI i w XVII wieku, „Zapiski Historyczne”, t. 68, z. 2-3, s. 63-73
- Hartkamp-Jonxis E. (2007), The Spiering Workshop and its Tapestry Weavings for Gustav Adolph, [w:] T. Campbell (red.), Tapestry in the Baroque. Threads of Splendor, New York, s. 252-254
- Hobson R.L. (1915), Chinese Pottery and Porcelain, London, t.1-2
- Jaquemart A. (1875), Histoire de la céramique, Paris 1875
- Ketel Ch. (2011), Identification of export porcelains from early 17 th Century VOC shipwrecks and the linkage to their cultural identification, [z:] <http://www.themuaa.org/collections/items/show/1253>
- Lowengard S. (2006), Purple of Cassius, [w:] The Creation of Color in 18th-Century Europe, Columbia University Press [z:] http://www.gutenberg-e.org/lowengard/pdf/C_Chap33.pdf
- Martens A. (2012), Porzellan, Fayence, Majolika. Konsum chinesischer, mediterraner und niederländischer Keramik in den Hansestädten Hamburg und Lüneburg im 16./17. Jh., Berlin
- Nawrońska G. (1997), Stan badań archeologicznych Starego Miasta w Elblągu, [w:] G. Nawrońska, J. Tandecki, Stare Miasto w Elblągu – wyzwanie historii, Elbląg, Gdańsk „Archeologia Elbingensis”, t. 2, s. 21-34
- Trevor Philip & Sons (2007), The Ca Mau Shipwreck, circa 1725, The British Antique Dealers' Association [z:] <http://www.docstoc.com/docs/80857085/Ca-Mau-Shipwreck>
- Rinaldi M. (1989), Kraak Porcelain. A Moment in the History of Trade, London
- Shangraw C., Porten E. van der (1997), Kraak plate design sequence 1550-1655, San Francisco
- Shimura G. (2008), The Story of Imari. The Symbols and Mysteries of Antique Japanese Porcelain, Berkeley, Toronto
- Ströber E. (2011), Symbols on Chinese Porcelain, 10000 Times Happiness, Stuttgart
- Ströber E. (2013), Ming Porcelain for a Globalised Trade, Stuttgart
- Szpała A. (2004), Historia porcelany chińskiej od X wieku do czasów współczesnych, Kraków
- V&A Collections [z:] [http://collections.vam.ac.uk/item/O494923/dish-unknown-Artemisia-annua-\(Qing-Hao\)](http://collections.vam.ac.uk/item/O494923/dish-unknown-Artemisia-annua-(Qing-Hao)) [z:] <http://ogrody.base.net.pl/krzewy/13-jednoroczne/932-artemisiaannuaqinghao>